

A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában

A pesti görög kereskedők nyelvi-népi összetétele korántsem volt homogén: görögök mellett szerbek (ők voltak többségben) valamint makedo-románok és albánok alkották a csoportot. Egységüket a közös görögkeleti vallás és a XVIII. század végéig egységes egyházszerkezet biztosította. A népi, nyelvi elkülönülés Pesten az 1780-as években egyházszerkezeti elkülönüléshez is vezetett: a régi, alapjában még török-kori, a Belváros szélén álló templom a szerbeké maradt, a Dunaparton pedig az 1790-es években felépült az új templom, amelyben a görögök és a makedo-románok (vlachok) felváltva tartottak istentiszteletet, mindegyikük saját papjával. Az utóbbi egyházközségben a görögöké volt a vezető szerep. Ez az egyházi szerkezet egyúttal a pesti görögök közössége is volt, mely nemcsak a vallásgyakorlást, hanem a pesti görög nemzet rendjének fenntartását is feladatának tartotta. Nem meglepő tehát, hogy a vallás maradt identitásuk meghatározó eleme. Jellemző, hogy végrendeleteikben kikötötték, hogy az örökösök csak akkor juthatnak a hagyaték őket megillető részéhez, ha görögkeleti vallásúakkal kötnek házasságot – nemzeti megkötés nélkül.

Pesten többségük Macedóniából származott, és szinte kivétel nélkül kereskedelemmel, kis- és nagykereskedelemmel foglalkoztak. Hivatalos, hatósági elnevezésük török alattvaló volt, a köznyelv azonban egyszerűen görögöknek titulálta őket. Bár kezdetben ez vallásukra utalt, a görög név egyre inkább kereskedőt jelölt, azzal egyenértékűvé vált. Jellemző, hogy kisebb városokban e kereskedőket nem csak a lakosság, de a városi tanács sem nevezte – egyébként ismert – eredeti vezetéknevükön, hanem egyszerűen Görög Tamásnak, Péternek stb. titulálták őket.

Pesten a görög-keleti kereskedők száma már a XVIII. század első évtizedében meghaladta a magyarokét és németekét. Nagyarányú bevándorlásuk azonban az 1718. évi pozsarevacai békeszerződés, illetve az azt követő kereskedelmi szerződés után indult meg. E szerződés ugyanis kimondta, hogy mind az osztrák, mind a török birodalom kereskedői áruikért csak egy vámnál tartoznak 3% vámot fizetni. Ez a görög kereskedőknek igen nagy előnyt biztosított, mivel árujukat jóval olcsóbban tudták értékesíteni, mint a portékákat a külföldi kereskedőktől, vagy óbudai zsidók közvetítésével beszerző magyar és német kereskedők. A görögök jelentős része tranzit

Az 1790-es években épült görög templom a pesti Dunaparton, a Petőfi téren

kereskedelmet folytatott: balkáni árukat, magyarországi terményeket szállítottak Bécs felé, visszaútjukon pedig a nyugati iparcikkeket hozták. E kereskedelem lebonyolítása szempontjából a pesti telephely, a város központi geográfiai helyzete és jó közlekedési adottságai miatt is ideális volt: ezért nemcsak új betelepülők nyitottak itt boltot, hanem más magyarországi városok görög kompániáinak tagjai közül is sokan költöztek Pestre. Az 1735-ben összeírt 47 kereskedőnek több mint a fele került ki közülük, s ezek árukészletének értéke messze meghaladta a magyarokét és németekét. Számuk a század folyamán állandóan szaporodott: az 1760-as években elérte a százat, a 70-es években már jócskán meghaladta a kétszázat. Ekkor a pesti kereskedőknek mintegy a 70%-a közülük került ki, és – a helyiek szívós ellen-

állása dacára – számosan vétették fel magukat a kereskedelmi testületbe, mely tagságának kétharmada 1780-ban már közülük került ki.

A görög kereskedők tevékenységét mind a rivális német és magyar kereskedők, mind a bécsi udvar igyekezett korlátozni. A katolikus kereskedők olcsóbb áraik miatt követelték, hogy tiltsák el őket a vásárokon kívüli kiskereskedelemtől. A kormány-szervek pedig nem akarták, hogy Pesten egy Béccsel rivalizáló kereskedelmi központ alakuljon ki, ezért szorgalmazták állandó letelepedésüket, ami elvágta volna balkáni kereskedelmi kapcsolataikat. Az udvarnak a görög kereskedőkhöz való viszonya a balkáni politikától, a Török birodalommal kialakított viszonytól függően is ingadozott. Többízben a város elhagyására kötelezték őket, a század első felében gyakorta zárták be boltjaikat tiltott kiskereskedelmi tevékenység ürügyén. Valamelyes támogatást csak a városi tanács részéről élveztek, amely a lakos-gyakorlatilag olcsó árukkal való ellátását tartotta szem előtt.

Hogy e kedvezőtlen körülmények ellenére tevékenységük fölöttébb sikeres volt, azt nem csak vámkedvezményüknek, hanem elsősorban a hagyományos, a testületi kereskedőkétől eltérő üzletpolitikájuknak köszönhetőek. Már korábban is bekapcsolódtak magyarországi termények és állatok jövedelmező kivitelébe, azaz olyan üzletágba, amelyet a pesti, elsősorban iparcikkek árusításával foglalkozó testületi kiskereskedők nem preferáltak. A balkáni (ekkor törökországi áruknak titulált), gyapjú, dohány, különféle bőrök, kávé, cukor, fűszerek, déli gyümölcs, stb. értékesítése is kívül esett a helyi kereskedők profilján. Ezért nagybani kereskedésüket a helyi kereskedők elfogadták, annál is inkább, mert ez őket is olcsóbb áruhoz juttatta. A konfliktusokat az okozta, hogy sok görög kereskedő boltjában kiskereskedést is folytatott. Vámkedvezményüknek köszönhetően nemcsak a török árukat forgalmazták kedvezőbb áron, hanem a nyugati iparcikkeket is, amelyeket azért tudtak olcsóbban árusítani, mert közvetlenül az előállítótól szerezték be.

A nagy volumenű kereskedelemmel foglalkozók tőkéje messze meghaladta a helyi kereskedőkét, családi kapcsolataik révén pedig jóval hitelképesebbek voltak, mint amazok. A tranzit kereskedelembe bekapcsolódó görögök üzleti tevékenységük felvirágoztatása érdekében nem riadtak vissza a szabályok megszegésétől sem. Éltek azzal a lehetőséggel, hogy beviteli tilalommal sújtott árukat is szállíthattak Ausztrián keresztül a lipcsei és borszlói vásárookra, ahonnan, arra hivatkozva, hogy ezeket Törökországban kívánják értékesíteni, Ausztrián keresztül Magyarországra hozták, és Pesten adták el. Ennek előnyeit a testületi kereskedők is élvezték, mert így juttányosan hozzájuthattak a drágább és rosszabb minőségű osztrák árucikkek helyett, a vevők által ismert és megszokott nyugati árufajtákhoz. Mivel azonban a tilalom ellenére a görögök is árusították boltjaikban e cikkeket, az előnyök eltörpültek a nő-

vekvő konkurencia hátrányaihoz képest. Ezért a század közepén újabb rendszabályok életbeléptetését követelték a görög kereskedők ellen, panaszolva, hogy boltjaikkal az egész várost elárasztják, és olyan forgalmat bonyolítanak le, hogy a helyi kereskedők alig tudnak napi 4-5 forint értékű árut eladni. A görögök a kereskedésre legalkalmasabb helyeket foglalták el a fő útvonalak mentén, a kapuk mellett, szinte minden eladó házat megvásároltak, és még a boltbéreket is túlfizették, nehogy a jó helyeken lévő boltok más kezére jussanak.

A görögök kiemelkedő gazdasági szerepének azonban nem a katolikus kereskedők konkurenciája, illetve az általuk befolyásolt tanács rendszabályai, hanem kereskedelmük modern, újszerű alapjait megszüntető állami rendelkezések vetettek véget. 1772-ben megszüntették a pozsarevaci békeszerződés által biztosított vámelőnyt, 1774-től pedig csak azoknak a török alattvalóknak engedték meg a szabad kereskedést, akik a királynőnek hűségesküket tettek és családjukkal együtt itt megtelepedtek. A hűségeskü letételével elvesztették törökországi vagyonukat, és meglazultak kereskedelmi- és hitelkapcsolataik is. Ez időtől üzleti kapcsolataik kiépítésében egyre inkább Bécs felé fordultak. A század végén elapadt a korábbi nagy bevándorlási hullám: a görög közösség lélekszáma a XIX. század első felében ezer körül mozgott.

Fél évszázados virágzó tevékenységük azonban nem múlt el nyomtalanul. Kereskedelmi központtá a város helyzeti előnyét, az ország gazdasági erősödését kihasználó és kiszolgáló görög kereskedők tették Pestet a XVIII. század derekától kezdve. Olyan lendületet adtak a város fejlődésének, hogy azt a hetvenes években bekövetkezett visszaszorításuk, korlátozásuk sem tudta megállítani. Az űrt, amelyet a kereskedelmi életben maguk után hagytak, kezdetben a bécsi nagykereskedők igyekeztek betölteni, a terménykereskedelemben játszott szerepüket pedig a század végétől a zsidó kereskedők vették át (akik ellen a testületi kereskedők ugyanolyan módszerekkel harcoltak, mint korábban a görögök ellen).

A görögök szerepe Pest kereskedelmi központtá emelésében, a modernebb üzletvitel meghonosításában közismert tény. A történetírás sokáig azt vallotta, hogy az 1772-1774. évi rendeletek kiiktatták a görögöket a pesti kereskedelmi életből. Egyesek viszont értek hazájukba, mások, éppen legvagyonosabb részük, nemesi címet és birtokot szerezve kivonult az üzleti életből és a polgári társadalomból. Az utolsó évtizedek kutatásai – elsősorban Vörös Károly munkái, és saját kutatásaim – azt tanúsítják, hogy a görög kereskedők nem tűntek el Pest kereskedelmi életéből, és – a nemesítetteket is beleértve – a polgári értékeket megőrizték mind tevékenységükben, mind városi, esetenként politikai közszereplésükben.

Bár domináns szerepüket a kereskedelemben elvesztették, a bőr- és papíráru forgalmazását még a XIX. század első felében is uralták. Számos üzleti te-

vékenységét az előző század végén indító és jelentős vagyont felhalmozó család – mint a *Derra*, *Dumcsa*, *Lyka*, *Manno*, *Nákó*, *Szacelláry* családok – első és második generációjának tagjai, sok esetben a nemesítés után is folytatták kereskedelmi tevékenységüket. Ők maguk, vagy utódaik betagozódtak a város vagyoni elitjébe, és egyre nagyobb szerepet vállaltak a közéletben – a választópolgárság tagjaiként a városi ügyekbe nyertek befolyást, részt vettek a gazdasági intézmények alapításában, egyesek az országos politika szintjén támogatták a nemesi reformtörekvéseket. Az ország és Pest polgári fejlődésében játszott szerepüket három nemesített család példáján szeretném bemutatni.

Mindhárom család nemességet nyert tagjai: *Derra Naum*, *Takátsy György* és a *Vrányi* fivérek Macedóniából a XVIII. század végén bevándorolt textilkereskedők, az utóbbiak papírkereskedő fiai voltak, tehát Pesten a második generáció képviselői. Maguk is először a kiskereskedelem ez ágát gyakorolták, a francia háborúk idején sokszorozták meg tőkéjüket, s ekkor szerezték meg nagy értékű bel- és lipótvárosi házaikat és egyéb ingatlanjaikat. A nemesi birtokot és címet is a francia háborúk idején tett szolgálataik – katonasolgálat, nagyobb összegű kamatmentes kölcsönök – elismeréseként kapták. Kereskedelmi tevékenységüket a nemesítés után is tovább folytatták, sőt, éppen ezt követően tértek át a nagykereskedésre.

Az apja halála után két évvel, 1822-ben nemesített *Takátsy György* 1826-ban folyamodott nagykereskedői jogért. Két évvel később török árukat forgalmazó cégében öt segédet foglalkoztatott. Öt házzal és számos mezőgazdasági ingatlannal bírt, és egyedül házbérből eredő jövedelme évi 5800 forintra rúgott. Hasonlóképpen – a század közepéig – működtették papír nagykereskedésüket az 1825-ben nemesített *Vrányi* testvérek, *Argir* és *Konstantin* is, akik többek között a megyei és kormányhivatalokat látták el papíráruval. Őket nem jellemezte a tőke ingatlanokba fektetése: egyetlen házuk volt, amelyet a fivérek közösen laktak, a fennmaradó lakások kiadása így is évi 3900 forint házbérből jövedelmezett évente, emellett mindkét városban terjedelmes szántó-, rét- és szőlőbirtokokkal rendelkezett.

Az 1830-as évek végén *Takátsy György* és *Vrányi Argir* már terménykereskedelmet is folytatott, az utóbbi az 1840-es években pedig már kizárólag váltóügyletekkel foglalkozott. Mindketten vagyonos görög polgárcsaládok lányaival kötöttek házasságot és megmaradtak a Polgári Kereskedelmi Testület kötelékében, de ugyanakkor a Pesti Kereskedelmi Bank alapító tagjai közé tartoztak. Közéleti tevékenységük – mindketten választott polgárok voltak – a városi ügyekre korlátozódott.

A kereskedelmi tevékenységet azonban csak a nemesség-szerző generáció folytatta. Az 1840-es években bekövetkezett haláluk után az utódok felhagytak vele, vagy csak rövid ideig és kevés sikerrel folytatták, mint például az egyik *Derra* lánnyal összeházasodott *Vrányi György*. A harmadik generáció tagjai főként pesti ingatlanok házbérből éltek, s nem túl sok hasznot hajtó nemesi birtokaikat nem növelték újjal. A városi ingatlanvagyon megsokszorozásában a *Vrányiak* jeleskedtek leginkább: *György* az 1850-es években öt újabb ingatlant vásárolt kétszázezer forintot meghaladó értékben, fivére, *Sándor* pedig egyetlen évben hármatszázhatvan ezer forintért.

A harmadik generáció kivonulása a gazdasági életből nem egyedül a nemesített görög családokat jellemezte: így például a komáromi származású *Dumcsa Demeter* termény-nagykereskedő négy fia közül csak a két idősebbet irányította kereskedelmi pályára, egyikük hamarosan visszavonult, a másik három fia közül egyet sem nevelt utódjául, lányait pedig katonatisztekkel házastotta össze. A cég folytatója veje és társa, a család másik ágából származó *Dumcsa Ignác* lett, aki apósa halála után a terménykereskedéssel és szállítmányozással foglalkozó cég tevékenységének súlypontját mindinkább a banküzletre helyezve folytatta az 1850-es évekig. A hiteléletben betöltött jelentős szerepét jelzik pozíciói: 1859-ben a Pesti Kereskedelmi Banknak (amelynek első részvényesei közé tartozott) cenzora, az Osztrák Nemzeti Bank fiókjelöltésének igazgatója, a Lloyd társaság vezetőségének tagja volt.

A cég folytonosságának megszakadása a harmadik generációnál nemcsak a görög kereskedőket jellemezte, igen gyakori jelenség volt a német és magyar nagykereskedők családjában is. A sikeres második generáció igen gyakran katonatiszti, tisztviselői pályára irányította fiait, lányaiknak pedig egyre kevésbé kerestek férjet a vagyonos kereskedőcsaládokból, hanem az értelmiségi-tisztviselő-katonatiszt vőket preferálták. Ekkor már körükben is a párválasztást inkább a társadalmi presztízs emelése és kevésbé a vagyon gyarapítása határozta meg. Míg azonban a XIX. század eleji pesti nagykereskedő családok jelentős része a század második felében eltűnt a város legvagyonosabb polgárainak köréből, a görög kereskedő családok feltűnően nagy számban képviseltették magukat a leggazdagabb háztulajdonosok között. Azaz a kereskedelem felhalmozott tőkéjüket egy tipikusan városi jövedelemforrás, a házbérből jövedelem kiaknázására használták fel. *Vörös Károly* mutatott rá először az 1873. évi legnagyobb adózók vizsgálatánál a régi görög kereskedőcsaládok utódainak kiemelkedően nagy számára a nagy jövedelmet élvező háztulajdonosok között. Ha ki is vonultak a gazdasági életből, jövedelemszerzésükben polgári mintát követtek, nem is beszélve arról, hogy értékes ingatlanjaik hozzájárul-

Pesten, a József Attila utcában 1838–39-ben Hild József építette a Derra-házat Sárkány Attila felvételei

tak a város urbanizációjához, a nagyvárosi városkép kialakításához.

A három család közül a nemességbe való erőteljesebb beilleszkedési törekvés a Derra család pályáját jellemezte, amelyet rokoni szálak fűztek báró Sina Györgyhez is. A család pesti ágának alapítója, Athanász Moskopoljéből származó vászonkereskedő az 1770-es években telepedett le Pesten, 1772-ben a Belvárosban vett házat, 1784-ben nyert polgárjogot. Rövidesen követte őt fia (vagy testvére), Naum, aki szintén vászonkereskedőként nyert polgárjogot 1793-ban. Felesége az 1783-ban nemesített *Mocsonyi*, másképpen *Popovich* görögkeleti kereskedő lánya volt, ő maga 1820-ban nyert nemesi rangot, a városnak az 1805. évi ínség idején nyújtott tízezer forint kamatmentes kölcsön elismeréséül. Ugyanez évben folyamodott nagykereskedői jogért, amit el is nyert, és cégét haláláig, az 1840-es évek elejéig működtette. Naum tehát a nemesítés után sem hagyott fel üzleti tevékenységével, őt fia közül feltehetően csak Anasztáz vett részt egy ideig az apai cégben. Úgy tűnik, hogy inkább a közéleti, politikai szerep iránt vonzódott. Vezető szerepet töltött be a Hídegyesületben, ennek igazgatója is volt, így került kapcsolatba *Széchenyivel*, aki estélyein és ebédjein is megjelent, mint ahogy ő is meghívást kapott a gróf – igaz, polgári vendégek és vállalkozási társai számára rendezett – vacsorájára. Szintén nemesi családból származó felesége a Nőegylet egyik vezetője volt. Derra társadalmi presztízset nyilván növelte, hogy nővére, Katalin révén az egyik legnevesebb és vagyonosabb bécsi bankár, Sina György sógora volt, ennek is szerepe lehetett *Széchenyivel* való gyakori érintkezésében. Vagyona, összeköttetései és liberális politikai nézetei egyengették befogadását a nemesi körbe: 1848-ban tagja lett az Ellenzéki Körnek, fia, Konstantin a sza-

badágharcban honvédhadnagyként szolgált és a forradalom bukása után Londonba emigrált.

Naum özvegyének 1847-ben bekövetkezett halálakor öt fiára, két lányára, valamint elhalt harmadik lányától származó unokájára testálta vagyonát. Konstantin fia, aki egy időben Sina báró pesti megbízottja volt, néhány hónappal később követte őt a sírba, lányát, Katalint, özvegye, a szintén vagyonos kereskedőcsaládból származó Dumcsa Anna nevelte fel, és adta feleségül Vrányi Györgyhez. Anasztáz 1851-ben hunyt el. Anasztáz fivére, Mihály földbirtokosként szerepel a hagyatéki eljárásban, és a végrendelező megítélése szerint tékozló életet élt, hasonlóan két másik fivéréhez, a főhadnagyi rangot betöltő és éppen csődeljárás

alatt álló Sándorhoz, és Naumhoz. Utóbbi, mivel anyja tilalma ellenére, feltehetően nem görögkeleti vallású lányt vett feleségül, nem részesült a vagyonból, és csaknem nincstelenül halt meg 1868-ban.

A Derra vagyon tehát nem bizonyult olyan tartósnak, mint a két másik nemesített családé, akiknek tagjai még 1873-ban is előkelő pozíciót foglaltak el a pesti virilisták rangsorában.

A görög kereskedők a XVIII. századtól fokozatosan betagozódtak a pesti polgári társadalomba, némelyük a nemesség részéről is befogadást talált. Görög identitásukat azonban nem adták fel. Erről tanúskodnak a görögkeleti egyházra és elsősorban a görög templomra és iskolára tett kisebb-nagyobb adományok. Kiemelkedő bőkezűséget tanúsított Takácsy György 1820-ban elhalálozott apja, Konstantin, aki tizenkétezer forintos kegyes adományainak mintegy kétharmadát testálta a görögkeleti egyháznak, elsősorban a görög-oláh templomra.

Nemcsak pesti egyházközösségükhöz, de hazájukhoz is szorosan kötődtek, sorsa nem volt közömbös számukra. Nemcsak figyelemmel kísérték, de támogatták is a görög szabadságharcot. *Takiadzisz* Miklós pesti görög kereskedő veje, *Lásznisz* György *Ipszilandi* Sándor belső munkatársa lett, és 1821-ben, amikor *Ipszilandi* seregéből sebesültek érkeztek Pestre, a görög lakosság minden módon támogatta őket. Egy más ügyben keletkezett tanúvallomásból tudjuk, hogy Vrányi Konstantin tizenötezer forinttal segítette a szabadságharcosokat. E véletlenszerű szórványadatok csak jelzései annak, hogy a görög közösséget, pesti kötődésük, jelentős gazdasági pozíciójuk és társadalmi befogadásuk ellenére, milyen szoros szálak fűzték Görögországhoz.